Д.А. Исмаилов,
ТДИУ мустақил изланувчиси

ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ЭТИШНИ ФАОЛЛАШТИРИШ: ЗАМОНАВИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАР ВА ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР ТАЖРИБАСИ

В данной статье рассматриваются вопросы активизации привлечения инвестиций в условиях модернизации экономики. Изучен международный опыт по привлечению инвестиций и их эффективного использования, а также проведен анализ влияния инвестиций в экономику зарубежных стран. В статье также приведены вопросы совершенствования методов оценки инвестиций и разработаны рекомендации, а также сделаны научные выводы.

This article discusses the issues of intensification of attracting investments in the modernization of the economy. Studied international experience in investment and use them effectively, and an analysis of the impact of investments in foreign economies. The article also shows the development of technologies to evaluate investments and recommendations, as well as scientific findings.

Калитли сўзлар: *инвестиция, технология, ресурс, инвестор, сармоя, корхона, ҳудуд, тармоқ.*

Маълумки, ҳар қандай мамлакат иқтисодиёти тараққиётида инвестициялар муҳим аҳамиятга эга. Шу сабабли иқтисодиётнинг реал секторига инвестицияларни фаол жалб этишни қўллаб-қувватлаш ҳар бир давлатнинг иқтисодий стратегиясида бош вазифалардан бири ҳисобланади. Фаол инвестиция сиёсати натижасида иқтисодиётни модернизациялаш, янги ишлаб чиқариш қувватларини барпо этиш, мавжуд корхоналарни техник-технологик жиҳатдан янгилаш, илғор технологияларни татбиқ этиш, янги иш ўринларини яратиш ва шу асосда мамлакат иқтисодиётининг барқарор ва бир маромда ривожланишини таъминлаш имконияти яратилиши ҳам ҳеч кимга сир эмас. Тараққий этган хорижий давлатлар тажрибасига кўра, хорижий инвестиция жалб қилиниши мазкур мамлакатнинг юксак даражада тараққий этишида ҳал қилувчи омиллардан бири бўлган.

Таъкидлаш лозимки, ҳар қандай инвесторнинг бош мақсади ўз сармоясини самарали жойлаштириш ва юқори даражада фойда олиш бўлганлиги сабабли, улар ўз инвестицияларини юқори даромад олиниши мумкин бўлган соҳаларга киритишга ҳаракат қиладилар. Натижада қолган соҳалар эътибордан четда қолиши муқаррардир. Бу ҳолатни ўз вақтида аниқлаш ва тегишли чоралар кўрган ҳолатда тартибга солиш иқтисодиётнинг бир текис ривожланишини таъминлайди ҳамда мавжуд ички ресурслар четга чиқиб кетишининг олдини олади.

Республикамиз ҳукумати томонидан олиб борилаётган оқилона инвестиция сиёсати иқтисодиётнинг барча соҳаларига мутаносиб равишда инвестицияларни жалб этишга замин яратмокда. Шунингдек, хорижий

инвестицияларни жалб этишнинг муҳим ташкилий шаклларидан бири бўлган эркин иқтисодий ҳудудлар ташкил этиш орқали хорижий инвестицияларни фаол жалб этиш тажрибаси ҳам ўз самарасини бермоқда.

“2013 йилда Инвестиция дастурини амалга ошириш доирасида мамлакатимизда 13 миллиард доллар қийматидаги капитал қўйилмалар ўзлаштирилди, бу 2012 йилга нисбатан 11,3 фоизга кўпдир. Ўзлаштирилган капитал қўйилмалар умумий ҳажмининг деярли ярмини, яъни 47 фоизини хусусий инвестициялар – корхоналар ва аҳолининг шахсий маблағлари ташкил этгани алоҳида эътиборга лойиқдир”[1].

Бугунги кунда мамлакатимизда инвесторларга кенг кўламли имтиёзлар яратилиши ҳамда инфраструктураларнинг барпо этилиши билан бир вақтда жаҳон иқтисодиётидаги муҳим ўзгаришларни, инқироздан кейинги инвестицияларнинг оқимидаги ҳолатни ҳамда инвестициялар ҳаракатига хос замонавий тенденцияларни ҳам таҳлил этиш мақсадга мувофиқдир. **“2012 йилда ўзлаштирилган умумий капитал қўйилмалар ҳажмининг 3 миллиард доллардан ортиғини хорижий инвестициялар ташкил этди. Шунинг 72 фоиздан зиёди ёки 2 миллиард 200 миллион доллари тўғридан-тўғри хорижий инвестициялардир”**[2].

Дунё мамлакатларида хорижий инвесторлар учун яратилган инвестиция сиёсати, инвестиция дастурлари, имтиёз ва қулайликлар турличадир. Бугунги кунда жаҳон иқтисодиётида ўсиш ва камайиш тенденцияси ҳам турлича бўлиб, бунда бевосита Европа давлатларидаги иқтисодий инқироз оқибатлари иқтисодиётга катта салбий таъсир этмоқда. Буни Европанинг айрим давлатларида бевосита тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар салмоғининг камайиш тенденциясидан кўриш мумкин.

2012 йилда дунё давлатлари иқтисодиётига 1,35 трлн. доллар тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб этилган бўлиб, бу кўрсаткич 2013 йилда 1,65 трлн. доллар ташкил этди ва ўтган йилга нисбатан 18 фоизга камайган. Ривожланган давлатларда 2012 йилда 735 млрд. доллар тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ўзлаштирилган бўлиб, бу кўрсаткич 2011 йилда 703 млрд. долларни ташкил этган[3].

Сўнгги 15 йил дунё мамлакатлари томонидан жалб этилган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар оқимининг ўзгариш тенденциясини расмдаги маълумотлар асосида кўришимиз мумкин. 1997-2012 йилларда (ИХРТ- иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти, G-20 лик давлатлари ва Европа Иттифоқи давлатлари) томонидан жалб қилинган тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг ўзгариш тенденциясида катта фарқ йўқ. Аммо 2002-2004, 2008-2009 ва 2012 йилларда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар оқими камайиш тенденциясига эга бўлган[4]. Бунинг асосий сабаблари, бир томондан, 2008-2009 йиллардаги жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг иқтисодиёт барча тармоқларига кўрсатган салбий таъсири бўлса, иккинчи томондан, сўнгги йиллардаги Европа давлатларида бошланган инқироз иккинчи тўлқини умумий кўрсаткичларга таъсири деб эътироф этишимиз мумкин.

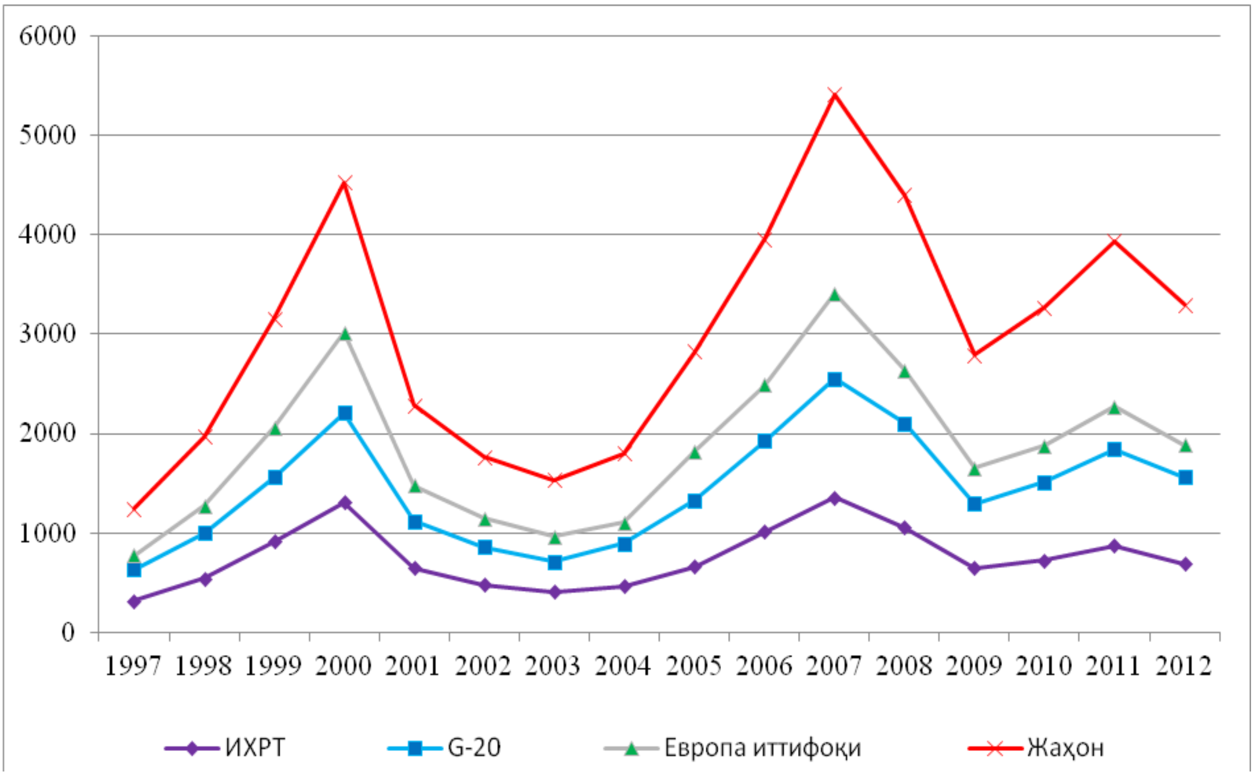

1-расм. 1997-2012 йилларда мамлакатлар томонидан жалб қилинган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар оқимининг ўзгариш тенденцияси
Манба: OECD International direct Investment statistics database. September 2012 y.

Шунингдек, сўнгги 7-8 йилларда иқтисодиёти ривожланган ва ривожланаётган давлатларда асосий капиталга киритилган инвестициялар салмоғи ўсиш тенденциясига эга. Бу борада АҚШ ва Хитой давлатларининг иқтисодиётига киритилган инвестициялар миқдори катта салмоқни ташкил этганлигини кўриш мумкин(1-жадвал).

Жадвал маълумотларига кўра, АҚШ иқтисодиётида 2011 йилда асосий капиталга киритилган инвестициялар 2202,4 млрд. долларни ташкил этиб, аввалги йилга нисбатан 120,6 млрд. долларга ортган. Хитойда 2011 йилда асосий капиталга киритилган инвестициялар 5156,9 млрд. долларни ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич 2010 йилга нисбатан 526,8 млрд. долларга ортиб, 4632,1 млрд. долларга етган.

1-жадвал

Дунё мамлакатларининг асосий капиталга киритилган инвестициялар миқдори (млрд. долл.)

Давлатлар	Йиллар							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Австралия	199.9	212.5	236.3	238.7	248.7	248.6	274.1	..
Канада	241.1	268.7	286.7	297.1	271.8	294.2	314.2	..
Франция	359.9	398.8	441.9	466.9	424.5	434.1	462.0	465.6
Германия	443.5	498.4	539.2	566.2	502.2	536.9	584.9	581.1
Италия	347.0	382.4	408.2	419.1	376.0	376.9	384.1	360.4

Япония	868.9	920.2	963.1	962.5	842.2	857.8	890.3	..
Корея	316.5	336.4	361.9	382.8	381.6	399.7	407.4	..
Мексика	262.2	302.0	324.7	360.0	342.7	339.8	382.5	..
Голландия	108.3	122.4	133.3	144.7	128.6	120.0	126.6	121.2
Польша	95.9	112.8	137.7	152.9	151.8	151.9	164.5	163.7
Испания	349.6	409.1	443.7	433.3	346.8	323.9	312.0	283.7
Туркия	164.3	199.3	209.0	212.5	175.2	217.8	274.9	265.2
Буюк Британия	329.6	361.9	387.4	371.9	316.4	327.6	314.1	320.6
АҚШ	2 452.5	2 622.7	2 647.1	2 534.4	2 111.9	2 081.8	2 202.4	..
Хитой	2 152.9	2 536.9	2 866.8	3 350.4	4 159.3	4 632.1	5 156.9	..
Россия	296.4	387.0	490.4	623.6	578.1	616.1	665.7	710.8

Манба: Annual national accounts: Gross domestic product, OECD National Accounts Statistics (database)http://dx.doi.org/10.1787/inv-usd-table-2013-6-en.

Европа Иттифоқи давлатларида асосий капиталга йўналтирилган инвестицияларда катта салмоқ Россия (710,8 млрд. долл.), Франция (465.6 млрд. долл.) ва Германия (581,1 млрд. долл.) давлатларига тўғри келмоқда[5]. Осиё давлатларида эса катта кўрсаткичлар Хитой, Япония ва Корея давлатларига тўғри келаётганини кўришимиз мумкин. Бу борада Африка давлатларида кўрсаткичлар бошқа қитъаларга нисбатан кам салмоққа эга бўлиб келмоқда.

Хорижий инвестицияларнинг ҳудудлар иқтисодиётига киритилиши билан боғлиқ хориж тажрибаси барча мамлакатларда турли воситалар орқали амалга оширилади. Лекин айрим давлатлар иқтисодиётига инвестицияларни жалб этиш ва инвестиция сиёсатини олиб бориш борасида ўхшаш жиҳатлар ҳам мавжуд. Жумладан, Европа Иттифоқи мамлакатларида ҳудудий инвестиция сиёсатини юритишда молия институтлари ва молия ташкилотлари томонидан ажратилган сармоялар ва ишлаб чиқилган асосий йўналишлар аъзо мамлакатларнинг юқори ташкилотлари томонидан ишлаб чиқилган дастур ва стратегиялар ҳудудлар учун асос бўлиб хизмат қилади ва амалиётга татбиқ этилади.

Масалан, Францияда “Давлат-ҳудуд” йўналишидаги режа асосида инвестицияларга субсидия берилади. Бу борада янгидан ташкил топаётган саноат корхоналарига, баъзи ҳолатларда хизмат кўрсатадиган фирма ва ташкилотларга бериладиган субсидиялар ҳам назарда тутилиб, ҳар бир ҳудудда яратилган иш ўрнига 50-70 минг франк миқдорида маблағ тўланади. Бундан ташқари, фирма ва ташкилотларга ажратилган субсидия миқдори ялпи инвестицияга нисбатан чегараланган бўлиб, бу нисбий кўрсаткич 17 фоиздан 34 фоизгача белгиланган[6].

АҚШ фирмалари томонидан тўғридан-тўғри инвестицияларни амалга ошириш тўғрисидаги маълумотлардан иқтисодиётнинг асосий соҳаларида маблағларни кўпайтириш ва уларни сарфлаш орқали инвестицияларнинг тармоқлар орасида таъминланишини кўриш мумкин. АҚШда тўғридан-тўғри инвестициялар улуши кейинги йилларда сезиларли ўзгарган ҳолда катта ўсишга эришилди ва кўпгина тармоқлар ривожланишининг асосий воситасига айланди. Бундай ҳолатни бевосита Япония, Тайван, Филлипин ва Сингапур каби

иқтисодиёти жадал ривожланиб бораётган давлатларга жалб этилган инвестицияларда ҳам кузатиш мумкин.

Қайд этиш жоизки, дунё давлатларида хорижий инвестицияларни жалб этишда қулай инвестиция муҳит яратиш, тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш, инвесторларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича қонун йўли билан кенг кўламдаги имтиёзлар, афзалликлар ва кафолатлар яратиш устувор вазифалар сифатида белгилаб олинган.

2-жадвал

Дунё мамлакатлари иқтисодиётига йўналтирилган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар миқдори (млн. долл.)

Давлатлар	Йиллар					
	1990	1995	2000	2009	2010	2011
Австралия	80 333	111 310	118 858	428 611	515 981	554 987
Австрия	11 098	21 363	31 165	172 598	167 958	164 704
Бельгия	58 388	112 960	181 650	946 549	899 252	998 836
Канада	112 850	123 182	212 723	523 247	561 111	595 002
Финляндия	5 132	8 465	24 272	84 668	85 588	82 864
Франция	84 931	191 433	259 773	985 236	948 442	953 182
Германия	74 067	104 367	462 564	944 747	910 381	902 187
Венгрия	569	11 304	22 856	99 091	90 783	84 447
Италия	60 009	65 347	121 169	364 456	331 960	332 647
Исландия	147	129	497	8 622	11 784	12 541
Исроил	365	5 741	22 367	55 797	60 237	66 554
Япония	9 850	33 508	50 322	200 151	214 890	225 785
Мексика	22 424	41 130	97 170	277 898	330 161	302 309
Голландия	68 699	115 756	243 730	660 507	593 101	582 216
Янги Зеландия	8 065	25 728	28 070	64 801	67 706	74 299
Польша	109	7 843	34 233	185 182	201 003	197 538
Испания	65 916	110 291	156 347	632 296	640 799	634 497
Швеция	12 636	31 089	93 998	332 108	349 777	338 484
Швецария	34 245	57 064	86 810	492 346	559 333	583 455
Буюк Британия	233 305	226 626	463 134	1 104 273	1 162 649	1 198 850
АҚШ	505 346	680 066	1 421 017	2 398 208	2 597 707	2 908 791
Россия	31 204	345	32 204	378 837	490 560	457 474

Манба: Annual national accounts: Inward direct investment stocks, OECD National Accounts Statistics 2012 y.

Иқтисодиёти ривожланган ва ривожланиб бораётган дунёнинг кўплаб мамлакатларида хорижий инвестицияларни жалб этиш орқали уларнинг иқтисодий тараққиётини кузатиш мумкин. Агар маълумотларга эътибор берсак, қуйидаги жадвал маълумотларидан кўриш мумкинки, АҚШ, Хитой ва Буюк Британия давлатлари иқтисодиётига жалб этилган тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг жами инвестициялардаги улуши каттадир (2-жадвал).

АҚШ иқтисодий моделида давлат молияси бошқарув тизимининг хўжалик жараёнларига асосий таъсир этувчи дастаги ҳисобланади. Бюджет ҳажми билан аниқланадиган давлат молияси фаолияти ҳажмининг ўсиб бориши

натижасида бугунги кунга келиб хусусий бизнес жадал тарзда ривожланган. Шунинг учун хусусий бизнес, кириб келувчи инвестициялар миқдори асосий қисмини эгаллайди.

3-жадвал

2012 йил Давлат инвестиция дастури доирасида жалб қилинган хорижий инвестициялар географияси

№	Инвестор давлатлар	Жами жалб қилинган халқаро инвестициялардаги улуш (фоиз ҳисобида)
1.	Хитой	35,66
2.	Россия	26,79
3.	Жанубий Корея	19,50
4.	Нидерландия	3,26
5.	Буюк Британия	2,77
6.	Малайзия	2,50
7.	Германия	1,94
8.	ЖАР	1,08
9.	Франция	0,74
10.	Вьетнам	0,73
11.	Туркия	0,71
12.	Сингапур	0,66
13.	Швеция	0,65
14.	Япония	0,57
15.	Испания	0,51
16.	Кипр	0,29
17.	Эрон	0,23
18.	Болгария	0,21
19.	БАА	0,11
20.	бошқалар	1,09

Манба: Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги маълумотлари 2012 й.

Аҳоли жамғармаларини инвестициялаш манбаи сифатида жалб қилиш барча давлатларнинг устувор иқтисодий сиёсатини шакллантиришда марказий ўринлардан бирини эгаллайди. Россия Федерациясида аҳоли даромадлари ошиб бориши, депозитларни суғурталаш миқдорлари оширилиши ва фонд бозоридаги ижобий ўзгаришлар содир бўлиши аҳолининг маҳаллий банкларга рублдаги қўйилмаларининг сезиларли ўсишига олиб келди. Лекин аҳоли депозитларининг ўсиши, асосан, Москва шаҳри ва унга чегарадош вилоятларда кузатилганини қайд этиш лозим. Аҳоли жамғармаларини жалб қилиш борасида хориж компаниялари иштирокидаги банкларнинг ҳам улуши ошиб бормоқда.

Мамлакатимиз иқтисодиётида Давлат инвестиция дастури доирасида жалб қилинаётган хорижий инвестицияларнинг асосий қисми Хитой, Россия, Жанубий Корея ҳамда Нидерландия давлатларига тўғри келмоқда (3-жадвал).

Хитой давлати жами жалб қилинган халқаро сармояларнинг 35,66 фоизини ташкил қилаётгани ва бу борада мамлакатимизда ушбу давлат билан юқори даражада ҳамкорлик ишлари олиб борилаётганлигини, кейинги ўринларда Россия–26,79 фоиз, Жанубий Корея–19,50 фоизи тўғри келаётганилигини кўриш мумкин. 2012 йилги Давлат инвестиция дастури доирасида республикамиз иқтисодиётига жалб қилинган хорижий инвестицияларнинг катта қисмини асосан 3 та давлат ташкил этган.

Фикримизча, ушбу ижобий ҳолатлар билан биргаликда республикамизда тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилишни фаоллаштириш борасида ҳал қилиниши лозим бўлган вазифалар ҳам мавжуд. Мамлакатимизда хорижий инвестицияларни жалб этишда қўшма корхоналарнинг кредит тўловига лаёқатлилигини баҳолашнинг услубий асослари такомиллашмаганлиги, республикамиз тижорат банкларида хорижий инвестициялар салмоғи инвестицияларнинг жами инвестициялардаги салмоғига нисбатан кичиклиги, аҳоли маблағларини инвестициялашнинг муҳим манбаи сифатида жалб этиш ишларини фаоллаштиришда маълум муаммоларнинг мавжудлиги ҳамда хорижий инвестицияларни мамлакат ҳудудлари ва тармоқ диверсификациясидаги турлича эканлиги ва кескин фарқлар мавжудлиги каби муаммоларни кўрсатиш мумкин.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, мамлакатимизда қулай инвестиция муҳитини янада яхшилаш, ривожланган хорижий давлатлар тажрибаларидан фойдаланиш ва мамлактимиз ҳудудларининг инвестиция жозибадорлигини янада ошириш мақсадида қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

- мамлакатимиз вилоятларида инвестицион жозибадорликни оширишга қаратилган ҳудудий ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш лозим. Бу вилоятларда инвестицион фаолликнинг сезиларли даражада ўсишини таъминлайди, замонавий ишлаб чиқаришни ташкил этишга маблағлар жалб этиш имкониятларини кенгайтиради, бугунги кунда долзарб ҳисобланган янги иш ўринлари сонининг ортишига олиб келади. Шунингдек, ижтимоий соҳанинг мустаҳкамланишига ижобий таъсир кўрсатади, аҳоли пул даромадлари ва уларнинг тўлов қобилиятига эга талаблари ортишини таъминлайди;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фаолиятини ривожлантиришга қаратилган истиқболли инвестиция лойиҳаларини қўллаб-қувватлаш бўйича Хитой, АҚШ, Буюк Британия, Франция, Япония каби мамлакатлар тажрибаларини кўпроқ қўллаш;
- ҳудудларда хорижий инвестицияларни жалб этиш учун бозор инфратузилмасини янада ривожлантириш ҳамда ҳудудларнинг ривожланиш хусусиятидан келиб чиқиб, истиқболли инвестиция лойиҳалари танловларини эълон қилиш ва унга хорижий инвесторларни кўпроқ жалб этиш имкониятини топиш;
- мамлакатимиз ҳудудларида инвестицияларни молиялаштиришнинг бозор механизмларини кенг жорий этиш ва ҳududнинг инвестиция жозибодорлигини оширишнинг аниқ стратегиясини аниқлаб олиш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Хулоса қилиб айтганда, инвестицияларни жалб қилишда жаҳон тажрибаларини ўрганиш, улардан самарали фойдаланиш, иқтисодиётнинг қайси тармоқ ва соҳаларига инвестиция киритиш лозимлигини тўғри аниқлашга ёрдам беради. Жаҳон тажрибаси инвестицияларнинг ёқилғи-энергетика соҳасига кўпроқ жалб этилишини кўрсатиб турибди. Бу борада Ўзбекистонга киритилаётган инвестицияларнинг асосий салмоғи ҳам айнан ушбу соҳага йўналтирилаётганлигини кўришимиз мумкин. Бошқа соҳаларга эса инвестицияларнинг жалб этилиши алоҳида эътибор талаб қилиниши, маълум имтиёзлар берилиши ҳамда бу соҳалар бўйича эркин иқтисодий зоналарни янада кўпроқ ташкил этиш ёки концессияга бериш орқали инвестицияларни жалб этиш ва соҳаларни ривожлантиришга эътибор қаратишни талаб қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. 2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислоҳотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади. //Халқ сўзи, 2014 йил 18 январь, №13, 1-б.
2. Каримов И.А. 2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислоҳотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади. //Халқ сўзи, 2014 йил 18 январь, №13, 2-б.
3. UNCTAD, World Investment Report 2013. 9 p.
4. OECD International direct Investment statistics database. September 2012 y.
5. Annual national accounts: Gross domestic product, OECD National Accounts Statistics (database)http://dx.doi.org/10.1787/inv-usd-table-2013-6-en
6. Штульберг Б.М., Введенский В.Г. Региональная политика России: теоретические основы, задачи и методы реализации. –М.: ГЕЛИОСАРВ, 2000, с.79.